

**M P U M A L A N G A P R O V I N C I A L G O V E R N M E N T
D E P A R T M E N T O F E D U C A T I O N**

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE

**LEPHEPHE LA PELE
JUNE 2008**

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 DIIRI

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 8.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO:

1. Araba dipotšišo ka moka.
2. Lephephe le, le arotšwe ka diripa tše THARO e lego A, B le C.
3. Araba dipotšišo go ya ka moo o laelwago ka gona.
4. Itswalanye le dipotšišo pele o ka thoma go di fetola.
5. Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo.
6. Ngwala ka bothakga, o šomiše polelo ya maleba ye e hlwekilego.

POTŠIŠO 1

Ditaba tša Keganne di a latela, a re fepe monagano ka tšona.

Mma le tate ba nkgadile makga a mantši gore ke tlogele bophelo bjo ke bo phelago,ke fetoge ,fela ba be ba bolela le leswika .Di be di tsena ka ye, gomme tša tšwa ka yela .Batswadi ba ka ba be ba lemogile gore ke gerema le banna ka lebaka la tlala le bohloki .Ba nkeleditše gore ke tsene sekolo,ke amogele seo ke nago le sona ka lapeng gore bokamoso bja ka bo phadime.Ke ile ka se theeletše kago le maele a bona.Khuetšo ya sethaka ya kgatha tema ya yona bophelong bja ka.

Ke be ke sa kgethe gore ke lesogana,monna wa lapa goba mokgalabje.Se segolo go nna e be e le ge a ka mpha tšhelete. Ge ke be ke bona tšhelete , sebaka sa go mo ngangiša gore a šomiše kgotlopo ke be ke se hloka.Tabakgolo e be e le gore re re go fetša ka tša thobalano a mphe tšhelete.Ka le le latelago ke fetela pele,ke tsena mapaing le yo mngwe.Ge e le difatanaga tšona,ke be ke namela digatšatša fela.Aowa ,bophelo bja mohuta wo bo ile bja dira gore le nna ke swane le makgarebe a mangwe.Ka reka dipokate,dikhipa,meriri ya boditsi,ka ba botsana ka se ke ka bonagala bosehlanyana.Barutiši le barutišigadi ba nkgadile fela ka ba bona botlaela.Ke ba botša ge ba na le mona,ba ntsebafela ge ke le yo mobotse,ebile ba se na difatanaga tša go swana le tšeo ke di namelago.

Go ithwaleng ga ka ,ke mo ke ilego ka lemoga gore ke na le tshwaetšo ya HIV/AIDS,e bile boitsholo bjo nka se tsogego ke bo lebetše bophelong.Banna bale ba difatanaga tša mabaibai ba kae?Masogana ale a go ema ka maoto le ona a ile .Bakgalabje bale ba dimpampa le bona ba tsene ka monga wa seloko.Bagwera ba khukhunyega ka disego.Ge e le mebileng,mabenkeleng,dikerekeng le mekgatlong,go be go bolelwa ka nna.Gwa šala nkabe fela.Bothata bja šala le batswadi ba ka bao ba itlhakelago.

[Montshepetšabošego ke mo leboga bosele ka Tshipintšulana et.al. (letl.94)]

DIPOTŠIŠO

- 1.1.1. Dumela **goba** ganetša gore khuetšo ya segwera ka dinako tše dingwe e wetša motho kotsing.Fahlela karabo ya gago. (2)
- 1.1.2. Efa tlhalošo ya seka seo se thaletšwego. (1)
- 1.1.3. Na o nagana gore ge nkabe Keganne a ile a theeletša batswadi ba gagwe,nkabe a ile a ikhwetša a le ka gare ga seemo se a lego go sona lehono? Šitlela karabo ya gago ka go fa mohlala wa khuetšo ya segwera yeo o kilego wa e bona e wetša motho kotsing. (2)
- 1.1.4. Go ya ka mo bophelo bo lego ka gona nageng ya geno ,na o bona molaotheo wa naga o bile le seabe bophelong bja baswa?Hlaloša. (2)
- 1.1.5. Ditiragalo tša mohuta wo di go ama bjang bophelong ? (2)
- 1.1.6. Na bohlokwa bja gore mongwadi a šomiše mantšu a **banna ba go fapana** ke bofe? (2)

1.1.7. Re utullele maikutlo a gago mabapi le maitshwaro a baithuti ba go swana le

Keganne motseng wa geno. Šitlela karabo ya gago. (2)

1.1.8. Ge o be o le mogwera wa Keganne o be o tlo mo fa maele afe go lota bokamoso

bja gagwe? Efa maele a mabedi. (2)

1.1.9. Na lehu leo le hlolwago ke bolwetši bja HIV/AIDS go baswa bo ama bjang

bokamoso bja naga ya Afrka Borwa? (2)

1.1.10. Go ya ka wena, **gabotsebotse** tlholego ya twatši ya HIV/AIDS e tšwa kae? (1)

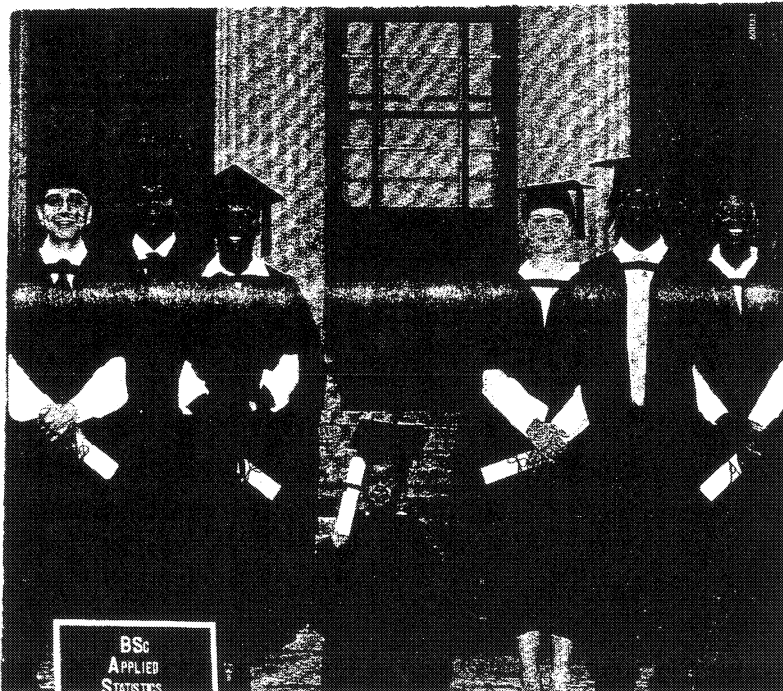
1.1.11. Ke maele afe ao a ka eletšago setšhaba gore se amogele, se rate le go thekga batho

Bao ba nago le twatši ya HIV/AIDS? (2)

[20]

1.2.

Le nna ke duma go swana le bona!

Difahlogo tša bona di ela lethabo, ba a myemyela, dipelo di pompa ka maatla go laetša phenyo. Dialoga di fihleletše ditoro tša tšona. Ba itimile tše ntši bophelong. Ba phethagaditše melao ya batswadi, baruriši, bafahloši le baruti. Dikeletšo tša maleba ba di etše šedi ye kgolo, tša go wetša ka leopeng ba di tlogela tša feta le muši wa dikwekwele.

Ba feleletše ka gare ga dianamarena bana ba maAfrika.Koša go opelwa ya tate nthekele seanamarena kobo ya thuto.Ke nnete ba ithutile,ba ngwadile mešomo ya potifolio le ya ditlhahlobo ba alogile.Diprofešene ke tša boijenere,boramahlale,tša kgwebo,bolemi,borutiši,bongaka bj.bj.Khuetšo ya segwera e kgathile tema,go swana le bagwera ba go dira mešomo mmogo,bagwerana ka go fana maele a kagišo.Segwera sa mohuta wo se phološa bokamoso bja gago le wena mong.Bagwera ba rena ba bonagala gabotse mo seswantšhong se.Ba lwetše bokamoso bja bona bja go phadima.Ga se ba nyaka go tseba ka dinotagi,tirišo ya diokobatši,tša thobalano,phadišano ya diaparo bj.bj.

Khuetšo ya dikgokagano go hlokometšwe dilo tše bohlokwa fela.Ge e le bolwetši bja HIV/AIDS bo kgole kudu le bona.Re ikgantšha ka baithuti ba !

- 1.2.1.Ke ka lebaka la eng mongwadi a file temana ye hlogo ya mohuta wo ?(2)
  - 1.2.2.Ke eng seo se sohlago maikutlo ge o lebelela seswantšho se o se filwego? (1)
  - 1.2.3.Ke jakone efe ye e tšwelelago mo temaneng? (1)
  - 1.2.4. Ke khuetšo efe yeo temana ye e ka fetolago bophelo bja gago ka gona? (2)
  - 1.2.5.Ge o be o le yo mongwe wa dialoga o be o tla thuša baithuti le baswa ba geno bjang? (2)
  - 1.2.6.Efa thuto ya temana ye o e filwego ka go diriša seema sa maleba. (2)
- [10]

PALOMOKA YA KAROLO A KE [30]

KAROLO B

KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

Bala temana ye e latelago gomme o ngwale kakaretšo ya yona ye e ka bago mantšu a 80-90:

Kresemose e fihlile,gomme batho ka moka ba ya mabenkeleng go ya go reka dimpho,diaparo le dijo tša monate tša boithabišo.Batho ba gaborena ba diriša tšhelete bošaedi nakong ye ya ngwaga,go sa elwe šedi gore selo seo se rekwago se bohlokwa na.Go iwa tlase le tletlolo,ba bangwe ba tsena mekitlaneng yeo e sego ya maikemišetšo.Motho a tlabege ge ngwaga o thoma gomme a hloka le sente.Bana ba swanetše go ya dikolong,mangwalo a melato le ona a etla a šalane morago.Ge ele tšhelete yona e sobeletše le Kresemose.Ka mo matšhonisa le yena o letša molodi,dipanka le tšona lesego ke lekepekepe ka gore batho ba adima tšhelete ka bontši .

Bohlale bja mathomo ke go ngwala tekanyetšo ya tšhomišo ya tšhelete ya gago, lenaneo la dinyakwa ka moka, peakanyo ya maeto le ditiro tša boithabišo. Batswadi ba ithute go tlogela bana ka malapeng ge ba eya mabenkeleng. Lebaka ke gore bana ge ba bona sephethephethe toropong le bona ba tlelwa ke lethabo le tumo ya dinyakwa tša bona. Ke bathwana bao ba sa kgonego go itshwara. Tlogela go swara bošogonya bja tšhelete ka letsogo. Theknolotši e tlišitše diphetogo, ke ka fao re kgonago go reka mabenkeleng ka go diriša dikarata tša panka ntle le go lefa ka tšhelete. Go se sware tšhelete ka letsogo go thuša gore motho a se diriše tšhelete ye ntši a se a ikemišetša. Ge o be o sa ikemišetša go reka phahlo ye e itšego, tlogela go tsena melatong. Reka go ya ka dinyakwa tše bohlokwa o lebeletše tekanyetšo ya tšhomišo ya tšhelete. A re lemogeng Kresemose gomme re tlogele go kgahliša batho, ka morago re be moipalai yo a sa llelwego. /10/

PALOMOKA YA KAROLO B KE [10]

KAROLO C

THUTAPOLELO LE TIRIŠO

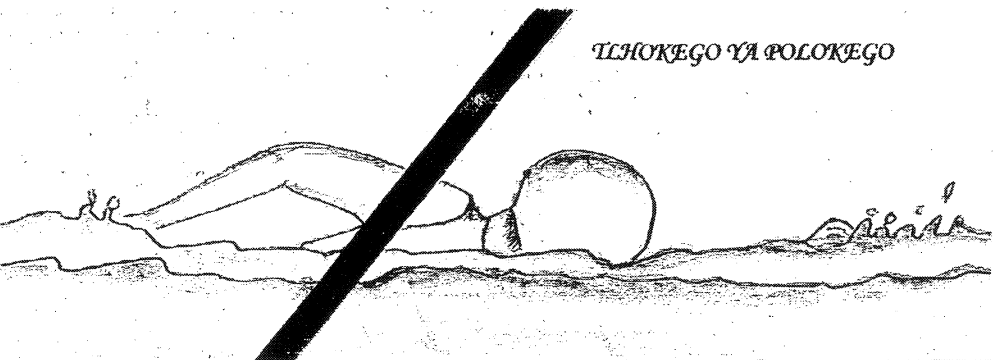
POTŠIŠO 3

Kwalakwatšo ke ye e a latela, e bale ka kwešišo gore o kgone go araba dipotšišo.

RUTHA O RUTHELE !

Go rutha ka letangwaneng la go rutha, **KOTSI** ya gona ke **BOIKARABELO** bja gago!

TLHOKEGO YA POLOKEGO

Balaodi ba lefelo le ga ba na maikarabelo ka kotsi yeo e ka go hlagelago.

- 3.1. Tsopola papadišantšu ye e dirišitšwego mo kwalakwatšong ye. (1)
- 3.2. Go dirišitšwe eng go kgonthišiša gore mmadi o hwetša molaetša wa kwalakwatšo?(1)
- 3.3. Hlaloša ka fao hlogo ya kwalakwatšo e ekago babadi/baeti ka gona (1)
- 3.4. Ke phošo efe yeo batho re felago re e dira ge re fihlile mafelong a go swana le a ? (1)
- 3.5. Na o bona lefelo le le tla ba le baeti ba bantši? Fahlela karabo ya gago. (1)

/5/

POTŠIŠO 4

Bala ditemana tše di latelago gore o tle o kgone go arabadipotšišo tše di latelago:

4.1.

Reneiloe le Nnoi ba belegilwe ba le bohlale ebile ba na le tlhomphe. Ba tšere nako ye telele ba lwela tokologo diyunibesithing tše ba rutilwego go tšona. Go be go ngwadilwe gohlegohle gore baithuti ba bathobaso ke ditlaela, ba phalwa ke baithuti ba merafe ye mengwe. Moprofesa Lebo o ile a kgala taba yeo ka la go re: “Bohlale ga bo dule mmaleng, bo dula mothong. Baithuti ba bathobaso le bona ke batho.”

4.1.1. Tsopola mmolelo wo o laetšago kgethologanyo. Thekga karabo ya gago. (2)

4.1.2. Fetolela polelotebanyi yeo e tšwelelago mo temaneng go polelotharedi. (1)

4.1.3. Efa mohuta wa leba wo o tšwelelago mo temaneng o be o laetše tiro yeo le e phethago. (2)

4.1.4. Efa mohuta wa lehlaodi leo ledirišitšwego mo temneng gomme o thekge karabo ya gago. (2)

4.1.5. Ngwala lelatodi la tlhomphe gomme o hlame lefoko la go tšweletša kgopolo ya go jabetša/jeletša. (2)

[09]

4.2

Khuetšo ya segwera e ka go tsenya kotsing ge o sa ele hloko bophelo bja gago. Bagwera ba nnete ke bao ba eletšanago ebile ba botšana dinnete. Ge o ka kwa mogwera wa gago a re ‘Ithabiše thaka! Gape monate o oketšwa ke ge re sorasora, ebile re diriša diokobatši. Alala! Motantsho wona o bose ge re tekateka. Ke gona ge re kodumetše bjalo ka moepathutse thaka.’

4.2.1. Tsopola leamanyidiri mo temaneng, o be o fe le lebaka la gore ke ka baka la eng e le leamanyi? (2)

4.2.2. Ngwala mošomo wa lebopi le le kotofaditšwego. (1)

4.2.3. Laetša mohuta wa lediri leo le thaletšwego, o be o fe le mošomo wo le o phethago. (2)

4.2.4. Tsopola lefoko la go laetša taelo o be o laetše gore retšistara ya lelahlelwa leo le
dirišitšwego e tšweletša maikutlo afe ? (2)

4.2.5. Na seema se se dirišitšwego mo se nyalelana le diteng tša temana?Dumela goba
o ganetše gomme fahlele karabo ya gago. (2)

[9]

/18/

POTŠIŠO 5

5.1 Morena Konki o bogale,o rekile mmotoro wa go paella le dihlogo tša didikothuto.

5.1.1.Efa khutšofatšo ya leina le , Morena gomme o hlame lefokonolo ka yona. (1)

5.1.2. Ngwala lentšu leo e lego leina ebile e le lehlathi o laetše gore le hlaloša
eng ge le dirišitšwe ka tsela ye. (1)

5.1.3.Tšweletša tsela ye nngwe ya tšhomišo ya lentšu le 'dihlogo'ka mokgwa wo o
fapanago le ka mo le dirišitšwego mo temaneng. (1)

5.1.4. Ke ka lebaka la eng tirišo ya leadingwa leo le dirišitšwego temaneng e ntšha
polelo ya geno seriti? (1)

5.2 Karata ya memo ye e latelago ga e balege ka lebaka la diphošo .E phošolle ka go
lokiša mo go fošagetšego.

Dingwetši tša mošate di mema setšhaba go tla monyanyeng wa puno. Gase dijo ke mabu le matlakala e bile go mengwa le masea a go nkgato. (3)

/07/

PALOMOKA YA MEPUTSO KE [70]